

Atamurodova Qunduzoy

atamuratovaqundozoy@gmail.com

Begmatova Salima

salimabegmatoval@gmail.com

Begmatova Salima

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 9-BT-22 guruh talabasi

Fe'lning vazifa shakllari- Fe'llar gapda boshqa so'zlar bilan bog'lanib, ega, kesim, aniqlovchi, to'ldiruvchi va hol vazifasida kelishi mumkin. Shu boisdan fe'l maxsus shakllarga ega. Turli gap bo'laklari vazifasida kelish uchun xoslangan fe'l shakllari *fe'lning vazifa shakllari* hisoblanadi va ular to'rt guruhga bo'linadi

Fe'lning vazifa shakllari

1.Sof fe'l

2.Harakat nomi

3. Sifatdosh

4.Ravishdosh

1.Sof fe'l shakli- fe'lning hech qanday qo'shimchalarsiz ifodalangan shakli. *Masalan: Ra'no kitobni berilib o'qidi.*

2.Harakat nomi – fe'lning otga xoslashgan shakli. Harakat nomi fe'l asoslariga – *sh, -ish, -v, -uv, -moq* qo'shimchalarini qo'shish orqali yasaladi. *Masalan: yoz-yozish, o'qi-o'qish, qil-qilmoq.* Ular quyidagilar:

- 1.Fe'l negiziga — *(i)sh* qo'shimchasini qo'shish bilan: o'tirish, chalish, yozish, kulish, so'zlashish. Ba'zan — *lik* qo'shimchasi bilan qo'llanadi: *borishlik, yurishlik.*

- 2.Fe'l negiziga — *(u) v* qo'shimchasini qo'shish bilan: *o'quv, uchrashuv, kelishuv.*

3.Sifatdosh – fe'lning sifatga xoslangan shakli. Sifatdoshlarni fe'l o'zagiga –gan (*-kan, -qan*), –*(a)yotgan, -(a)r, -ydigan (-adigan)* qo'shimchalarini qo'shish orqali yasaladi. *Masalan: o'qi-o'qigan, ek-ekkan, oq-oqqan, kul-kuladigan.*

Sifatdosh predmetning belgisini bildiradigan fe'l shakli hisoblanadi. Ular gapda, asosan, sifatlovchi aniqlovchi bo'lib keladi.

- Sifatdosh predmetning belgisini bildiradigan fe'l shakli hisoblanadi. Ular gapda, asosan, sifatlovchi aniqlovchi bo'lib keladi.

- Sifatdosh fe'lning sifatga yaqin shakli bo'lib, xuddi sifatlar kabi otga bog'lanadi va uning belgisini aniqlab keladi.

- Sifatdoshlar quyidagi qo'shimchalar yordamida hosil - qilinadi: *gan (-kan, -qan) . O'qigan bola, cho'kkan kema, oqqan daryo. -digan, -yotgan. Keladigan mehmon, yugurayotgan kishi.*

- *-r, -ar (bo'lishsizi -mas). qaytar dunyo, uchar yigit, so'nmas hayot.*

- -ajak. *Bo'lajak kuyov, qurilajak bino. -asi. kelasi kun, kelasi zamon.*
- -vchi, -uvchi. *azon aytuvchi, kechira oluvchi.*

Sifatdoshlar fe'l shakli bo'lganligi sababli bo'lishli bo'lishsizlik, zamon va nisbat ma'nolarini ifodalay oladi. **-gan (-kan, -qan)** qo'shimchasi shaxs va narsalarning otgan zamonga xosligini bildiradi. **-(a)yotgan** qo'shimchasi hozirgi zamon sifatdoshini yasaydi. **-ydigan, -adigan, -(a)r** qo'shimchalarini fe'lga qo'shish orqali kelasi zamon sifatdoshlari yasaladi.

Sifatdoshning bo'lishsiz shakli qo'shimchasi sifatdosh yasovchi qo'shimchalar oldidan –ma qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilinadi. *Masalan : yugurgan-yugurmagan, oqayotgan-oqmayotgan.* -ar qo'shimchasi yordamida yasaladigan sifatdoshlarning bo'lishsizlik shakli –mas qo'shimchasi orqali yasaladi, *Masalan : ketar-ketmas, borar-bormas*

4.Ravishdosh - fe'lning ravishga xoslangan shakli. Ravishdosh ravish kabi fe'lga bog'lanib , uning belgisini bildiradi. Masalan: tez keldi – ravish yugurgancha keldi-ravishdosh

Ravishdoshlarni hosil qiluvchi qo'shimchalar : **-gach(-kach, -qach), -guncha(-kuncha,-quncha), -gancha(-kancha,-qancha), -gani(-kani, -qani) .**

- Ish-harakat belgisini bildirgan, uning qay holatda, qachon va nima maqsadda bajarilishini anglatadigan fe'l shakli ravishdosh deyiladi. Ravishdoshlar fe'lga bog'lanadi va gapda asosan hol bo'lib keladi: Sh payt chorbog'dan echki yetaklab Dildor kirib keldi (Said Ahmad).

- Ravishdoshlar quyidagi qo'shimchalar yordamida hosil bo'ladi: **-a, -y:** bora-bora unitdi, yig'lay- yig'lay charchadi. Bo'lishsizi **-ma** qo'shimchasi bilan yasaladi: aytmay, bormay. **-b, ib:** so'rab ko'r, yig'lab yubordi. Bo'lishsizi **-may (-mayin)** qo'shimchasi bilan yasaladi:so'ramay kirdi, gapiray o'tirdi. Qanotini qush qoqmayin, uyg'onar el polvonlari (Mirtemir). **-gach, -kach, -qach:** kelgach, kechikkach, chiqqach. U kelmagach men borishga majbur bo'ldim. Nutqda bunday ravishdoshlar o'rnida kelgandan keyin, chiqqandan keyin tipidagi shakllar qo'llaniladi.

- **-gani, -kani, -qani, -gali.** *maslahatlashgani keldi, ko'rgali keldi. Ko'chat ekkani bordik. Ko'chaga chiqqani payt poylaredi. Bu qo'shimcha bilan yasalgan ravishdoshlar maqsad ma'nosini ifodalaydi. Gapda uchun ko'makchisiga sinonim bo'ladi. O'qigani keldi – o'qish uchun keldi.* Bu qo'shimcha bilan yasalgan ravishdoshning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri uning bo'lishsiz shaklga ega emasligidir.

- **-gudek. yetgudek, o'tgudek, yig'lagudek, yiqilgudek. -guncha, -kuncha, -quncha.** To xo'rda suzilib *kelguncha* u bir tomonga qiyshayib uxlab qolgan edi (S.Ahmad). Kun *oqquncha* ulgurishi lozim. Bu ko'chat meva *tukkuncha* yana qancha qovun pishadi. Aytganini *qildirmaguncha* qo'ymaydi.

- Ravishdoshlar ma'nosiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: *Payt yoki sabab ravishdoshlari. Ular —gach, -kach, -qach, -guncha, -kuncha, -quncha qo'shimchalari bilan shakllanadi.*

• *Holat ravishdoshlari -b, -ib, -a, -y, -gudek qo'shimchalari bilan yasaladi. Maqsad ravishdoshlari -gani, -kani, -qani, -gali qo'shimchalari bilan yasaladi.* Ravishdoshlar ham barcha fe'llar kabi bo'lishli-bo'lishsiz, o'timli- o'timsiz, nisbat, zamon ma'nolariga ega. chizgani – o'timli, uxlagani – o'timsiz; borgach – bo'lishli, kelmagach Bo'lishsiz. Masala o'rtaga qo'yilgach hammajim b $\square$ lib qoldi. Qo'yilgach majhul nisbat, o'tgan zamon shakli. Tuslanish — tuslanmasligiga ko'ra ikki xil: *tuslanadigan ravishdoshlar. kelibman, kelibsan, kelibdi. Tuslanmaydigan ravishdoshlar: -gach, -gina, -gani, -guncha* qo'shimchalari bilan yasalib, shaxs-son va zamon qo'shimchalarini olmaydi.

Fe'llarning vazifa shakllari yuqoridagicha tasnif qilinadi.